

más intézményeknél szolgáló tisztviselők.) Tehát 63 személyt véve figyelembe, egyre 751 drb új gyarapodást számíthatunk, ami még mindig majdnem kétszerese a berlini és lipcsei egy személyre eső gyarapodási számnak.

Hasonló adatokkal szolgálhatna a többi magyar könyvtár is, egynek, a *Fővárosi Könyvtár*nak kivételével. Bár 122 főnyi személyzetének nagyobb részét a központnak és 14 fiókjának óriási forgalma (évi egymillió kötetnél több) foglalja le, mégis elsősorban kitűnő katalógusain tapasztalható, hogy személyzetére eső gyarapodás aránya nem a magyar, hanem a legjobban ellátott német könyvtárakéhoz áll közel.⁸

GORIUPP ALISZ.

Szemponatok irodalmi levelek meghatározásához. A MKSzemle előző két számában két értekezés jelent meg, melyek az irodalmi levelek meghatározásával foglalkoztak. Az elsőben az irodalomtörténész foglalta össze az ERNST-gyűjtemény „egy részének feldolgozásával kapcsolatban felmerült problémák gyakorlati eredményeit”,¹ a másodikban a filozófus fűzte hozzá a kérdéshez elméleti jelentőségű megállapításait s részletesebben foglalkozott azokkal a vonatkozásaival, melyek az „Országos Széchényi Könyvtárban ötven év gyakorlata folyamán” kialakultak.² Legyen szabad most harmadikként a történetész szempontjait is fölvetnünk a kérdéssel kapcsolatban. A magunk részéről ugyan teljes mértékben igazat adunk JOÓ TIBORNak abban a tekintetben, hogy „a tudományos képességek mellett igen széleskörű tudás is kívánatik az irodalmi levelek feldolgozójától”, s az irodalmi adatok ismeretén kívül „a szó szoros értelmében otthon kell lennie a meghatározandó levelek korának szellemi életében”,³ röviden: módszeresen képzett irodalomtörténésznek kell lennie, aki ismeri az irodalomtörténet anyagát (adatok, korszellem stb.) és módszereit, megsegédeszközzeit. Éppen ezért, tudomásunk szerint, a Széchényi Könyvtárban az elmúlt évtizedekben kevés kivétellel irodalomtörténészek

⁸ A Fővárosi Könyvtár évkönyve, 1938.

¹ Cs. GÁRDONYI KLÁRA: Szemponatok irodalmi levelek meghatározásához. (MKSzemle, 1940, I. füz., 79—83. l.)

² JOÓ TIBOR: Szemponatok irodalmi levelek meghatározásához. (MKSzemle, 1940, III. füzet, 286—291. l.)

³ Ugyanezt mondja Cs. GÁRDONYI KLÁRA is: „Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a felsorolt szempontokon kívül nem közömbös a meghatározásnál magának a feldolgozónak a személye sem, annak egyéni képességei, érdeklődése, fantáziája, kombináló képessége, gyakorlata és nem utolsósorban az anyag iránti szeretete, ami képessé teszi arra, hogy minden esetben az anyag sajátos természetéhez alkalmazkodjék”. (Id. cikk, 81. l.)

végezték az irodalmi levelek feldolgozását. Mégis azt gondoljuk, hogy — mert kéziratos anyagról és történelmi forrásokról van szó, főként pedig mivel JOÓ TIBOR olyan kérdéseket is említett értekezésében, melyek a história, archivalisztika és diplomatika területeit érintik — nem lesz érdektelen ezekkel a kérdésekkel is a szakszerűség követelményeinek megfelelően néhány szóval foglalkozni.

Mindenekelőtt magával a „levél“-l kell foglalkoznunk, mely a mi szempontunkból történelmi forrás. Úgy vesszük azonban észre, hogy JOÓ TIBOR ezt a forrásjellegét visszavetíti a levél keletkezési idejére, mégpedig nem teljes joggal. A magunk részéről inkább tartjuk helytállónak azt a felfogást, mely szerint „a levél akkor születik, amikor írják, és ha az, akinek szól, el is olvasta, tartalmát tudomásul vette, *tulajdonképen* be is fejezte hivatását“.⁴ E megállapításban azonban, úgy látszik, elkerülte JOÓ TIBOR figyelmét az a finom disztinkció, amit itt a „*tulajdonképen*“ szó jelent. Ez ugyanis nem zárja ki, hogy lehetnek kivételes esetek, amikor a levél további életre is szánva volt, hanem csak azt, hogy elsődleges hivatását, tiszta formájában, betöltötte. Hogy azután az utókor ezeket őrzi és történelmi forrásul használja, az más lapra tartozik. Az a körülmény, hogy lehetnek különleges levelek, melyek más célt is szolgálnak, mint például a JOÓ TIBOR által említett zsaroló levelek, ez még nem jelenti azt, hogy ez a levél eredeti, tiszta formája, melyre definíciót lehet építeni. Ugyanígy lehetnek esetek, mikor a levél megírásakor szerzőjének bizonyos különleges szándéka volt, mely fennmaradását célozta, ekkor azonban többnyire a levélnek valamilyen módosult formájával van dolgunk: a levél valami más, hiányzó eszközt pótol: körlevelet, naplót, hírlapot, folyóiratot, jelentést, vagy jogi iratot stb. Ekkor azonban nyilvánvaló, hogy a szükség folytán nyilvánul meg más cél, levél formájában.

KAZINCZY levelei például, mint éppen JOÓ TIBOR említi, „hírlap-számba mentek“. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a levélnek nem tiszta műfaját alkotják és hogy nem egy, hanem több személyhez voltak intézve tudomásulvétel céljából. Ebből még nem következik, hogy írójuk tudatában volt annak, hogy levelei egykor „történelmi források“ lesznek, hanem sokkal inkább az következethető belőle, hogy maga is éppen olyan efemer jellegűnek tekintette azokat, mint mi tekintjük a hírlapokat, melyeket elolvastunk s azután eldobunk, gyűjtésükkel csak egyes könyvtárak foglalkoznak. S hogy KAZINCZY sem szánta minden levelét a nyilvánosságnak, annak bizonyítéka egyik levele, amelynek befejező sorai a következők: „Méltóztassék ezt minyárt elégetni.“

⁴ U. o., 80. l.

Ami már most azt a megállapítást illeti, hogy vannak levelek, „melyeket írójuk nem pusztán valaminek a közlése céljából írt, hanem magasabb irodalmi igényekkel fogalmazott és egyáltalában nem a mulandóságnak szánt, hanem egykori publikációjukra, irodalmi szereplésükre számított”,⁵ szintén helyesbítésre szorul. Főleg, mintha „a mi gyűjteményünk legnagyobb és legértékesebb része éppen ilyen természetű” lenne. Aki ismeri a Széchényi-Könyvtár kéziratárának irodalmi leveleit, arra a meggyőződésre jut, hogy az a régi megállapítás, hogy a nagyság a szerénységgel egyenes arányban áll, ebben az esetben is kitűnik. Teljes joggal írja tehát FITZ JÓZSEF ezekről a levelekről,⁶ hogy azokat „nem azzal a szándékkal írták, hogy publikálják őket (noha irodalomtörténetíróink később tekintélyes részüket mégis közzétették)”. Eppen irodalmunk legnagyobbjai, egy ARANY JÁNOS, egy PETŐFI semmit sem akart oly kevésbé, minthogy leveleik, nemhogy az utókor, de még kortársaik előtt is ismertté váljanak.

Ha ARANY JÁNOS leveleiben olyanokat olvasunk, hogy „néha a litteraturában dilettanskodom”, vagy az *Elveszett alkotmányról*, hogy „az egész semmi érdekléssel nem bír” stb., ezekben nem lehet az utókor előtti szerénykedést keresnünk, hanem valódi, túlzott szerénység megnyilvánulásait azok.⁷ Maga ARANY LÁSZLÓ is azt írja e levelek kiadásának bevezetésében, hogy: „Talán nem fölösleges emlékeztetnem az olvasót, hogy a jelen kiadásban foglalt bizalmas levelezésben nem szabad gonddal kidolgozott írói műveket keresnie”.⁸ PETŐFIRŐL viszont BADICS FERENC írja, hogy „nagyon bosszantotta volna, ha fesztelenségében rálesnek, ha kihallgatják, ezért hogy barátainak eszébe ne jusson leveleit kiadni vagy akárkinek mutogatni, többször szándékosan használ egy-egy vaskosabb vagy csipkedő kifejezést”.⁹ Még ARANY JÁNOSHOZ versben írt levele sem irodalmi műfajként készült, hanem túlcsapongó írói tehetségének üde megnyilatkozása személyes jóbarátjához, amint egész tartalmából kitűnik: „ne is írj inkább, hogyszem bölcs gondolatokkal Terheld meg leveled s gyomrom, mert semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek, s én iszonyú képen Irtózom tőlük, tán mert én nem tudok olytat komponálni, azért. Ez meglehet. Ámde hogy úgy van, Esküszöm erre neked tőröstészára, dohányra És mindenfélére.”... „Remélem rigmusban felelsz.”¹⁰

⁵ JOÓ, id. cikk, 286. l.

⁶ FITZ JÓZSEF: A könyvtár gyűjtőköre. (MKSzemle, 1937, 295. l.)

⁷ ARANY JÁNOS hátrahagyott iratai és levelezése. 3. kötet, 5. és 20. l.

⁸ ARANY JÁNOS hátrahagyott iratai és levelezése. 3. kötet, III. l.

⁹ BADICS F.: PETŐFI levelei. 14. l.

¹⁰ ARANY JÁNOSHOZ. BADICS F.: PETŐFI levelei, 99—100. l.

A levél magánjellegerre vonatkozó megállapításunk érvényességéből nem von le semmit az a körülmény, hogy egyesek olyan igényekkel léptek föl leveleikben, hogy elvárták az utókor csodálatát. Egyrészt, mert ez már a levél lényegének meghamisítása, mert az már tulajdonképpen nem levél, hanem emlékirat, helyesebben „önforrás“ (s mint forrás már nem is föltétlenül hiteles, mert tendenciózus, írója nem közvetlen-önmagát adja, hanem szerepet játszik), másrészt mert régi nagyjainkra nem ez a törekvés jellemző. Sokkal inkább tartjuk a levél eredetibb s történeti szempontból becsebb formájának, mikor az öntudatlan forrás,¹¹ éppen annyira, mint például egy füles kancsó vagy egy fibula, mely csak a régész és történész kezében válik forrássá, annak idején nem forrás céljára készült. Különben is, hogy ki nagy ember, ki nem, azt az utókor szokta végérvényesen eldönteni s egyáltalán nem bizonyos, hogy a nagyság igényével fellépő s az utókor történetírói számára leveleket író egyének leveleit az utókor csakugyan megőrzi-e.

Ugyancsak foglalkoznunk kell e helyen a kéziratári és levéltári anyagok természetével és azok kezelésével, hiszen mindkét csoport történelmi forrás s mint tudjuk, SZÉCHÉNYI FERENCNEK éppen az volt a szándéka, hogy a magyar történelem forrásanyagát megőrző gyűjteménynek vesse meg alapjait.

Hogy mi tartozik levéltárba s mi kéziratárba, arról már sok vita folyt könyvtárosok és levéltárosok közt s máig sem egyeztek meg teljesen. Annál is inkább, mert a levéltári felfogás rendkívül nagy átalakuláson ment keresztül az utóbbi évtizedekben, főleg a MULLER—FEITH—FRUIN-féle könyv megjelenése óta, mely a levéltártudományt egészen új alapokra fektette.¹² Régebben a francia racionális levéltárfelfogás volt az uralkodó, mely a levéltárak anyagát tárgyszerinti csoportokba igyekezett szétdobni s ezzel helyrehozhatatlan károkat okozott legtöbb helyen. Ezzel szemben ma már, a hollandok kezdeményezéséből, mindenhol az organikus szervezési elv, a proveniencia, helyesebben regisztratúra elve érvényesül. Eszerint: „a levéltári test organikus egész, az anyagot létrehozó szerv működésének szerves lecsapódása, melynek egysége meg nem bontható, meg nem zavarható s meg nem csonkítható. Tehát sem különböző szervek működéséből produkálódott anyagok össze nem keverhetők, sem egy-egy levéltári testen belül

¹¹ DÉKÁNY ISTVÁN is (A történettudomány módszertana, Budapest, 1925.) a források különböző fajainak elemzése alkalmával a magánleveleket „a gyakorlati élet aktái“ közé sorolja. Szerinte „értéküket az adja meg, hogy részei voltak az élet mindennapi mechanizmusának, tehát ‚maradványok‘, az élet hátrahagyott melléktermékei“. 29. l.

¹² Németnyelvű fordítása: Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven. Leipzig, 1905.

annak eredeti rendje meg nem változtatható (állagából iratok bizonyos szempontból ki nem szakíthatók, abba idegen hovatartozású iratok bele nem illeszthetők). Ellenkezőleg: ha az anyag eredeti állapota idők folyamán bármi ok miatt megzavarodott volna, az — amennyire csak lehetséges — helyreállítandó.¹³

Ez a felfogás azonban, könyvtáros szempontból, teljesen következetesen keresztülvitt formájában nem fogadható el, mert a történelmileg kifejlődött kéziratárral szemben az az álláspontja, hogy írók műveinek kéziratái levéltárba tartoznak „ha a szöveg a szerző által eszközölt javításokat mutat, vagy a szerző saját kezétől származik“, mert akkor annak ügykezeléséhez tartozik s így a „levéltári jelleg kétségtelennek tekintendő“,¹⁴ s ugyanez az eset irodalmi leveleknél is. Ezzel szemben a könyvtárosi felfogás szerint „ezek az irodalmi levelek hozzátartoznak az írói oeuvre-höz s ennek nyilvántartása végett a könyvtári rendszerezés alkalmazását kívánják“.¹⁵

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a legfőbb különbség egy könyvtár kéziratára és a levéltár közt, hogy a kéziratár egyes darabokat gyűjt, a levéltár ellenben levéltárakat. A levéltár (a név maga félrevezető, mert hiszen nem leveleket gyűjt) hivatalok, intézmények, jogi vagy tényleges személyek stb. ügykezelésének iratait őrzi meg, eredeti, szervesen kialakult összetételükben.¹⁶ Ezzel szemben a kéziratár a könyvtárnak szerves alkotórésze, mely a saját értékelése alapján választja gyűjteményébe az egyes darabokat s ennek a módnak jogosságát nemcsak a hagyományosan kialakult rendszer, a megszokás igazolja, hanem a gyakorlati célszerűség is.

Hogy példával világítsuk meg a kérdést, tegyük fel, hogy ARANY JÁNOS levelet intézett a szabójához. Ez a levél levéltári ügykezelés szerint az illető szabó levéltárába tartoznék, annak ügykezelésének darabja. De arra senki sem fog gondolni, hogy ezt az egy darabot, mint X. Y. szabó levéltárát önállóan kezelje. Ezzel szemben a kéziratár az ilyen levelet is, mint ARANY JÁNOS szellemi hagyatékának egy

¹³ VARGA ENDRE: A proveniencia elve. (Levéltári Közlemények, 1938, 30. l.)

¹⁴ HERZOG JÓZSEF: Mi tartozik a levéltárba és a könyvtárba? (A Magyar Könyvtárosok és Lev. Egy. Évkönyve, I., 19. l.)

¹⁵ FITZ id. m. 296. l.

¹⁶ „Ein Archiv wird also nicht willkürlich gebildet, wie man die eine oder andere Sammlung historischer Handschriften zusammenstellt... Im Gegenteil, ein Archiv ist ein organisches Ganzes, ein lebender Organismus, der nach festen Regeln wächst, sich bildet und umbildet“. (MULLER—FEITH—FRUIN id. m., 4. l.)

darabját fogja megőrizni. Viszont ugyanígy ad absurdum vezetne, ha levéltárban csak „hivatalos“ iratokat akarnánk hagyni, hiszen így az összes családi levéltárakat szét kellene dúlni s azokból minden magánlevelet kiemelni, mert hiszen azok nem hivatalos, jogi iratok. Nem is beszélve arról, hogy a kéziratár már csak azért sem lehet „a szellemi élet emlékeinek“ teljes gyűjteménye, mert a jogi és hivatalos iratok is a szellemi élet emlékei, sokszor egyedüli emlékei.

A levéltári elv azonban még a proveniencia elvének legridegebb keresztülvitele esetében sem jelenti azt, hogy „szokásos levéltári kezelés mellett . . . egyedül az a döntő, kinek a levelezéséhez tartozik“ a kézirat. Ez az elv csak a felállítást illeti. Ettől eltekintve, a levéltárnak elenchusai éppen úgy feltüntetik a lényeges adatokat, mint a könyvtári katalógusok, a levelek „meghatározása“ ott is szükséges, nem is beszélve arról, hogy a levéltárnak is lehet cédulakatalógusa.

Még egy félreértésre kell itt rámutatnunk, éppen a *meghatározás* szóval kapcsolatban. A meghatározás nem jelent katalogizálást, hanem elhatárolást, azonosítást s e tekintetben csakugyan a leglényegesebb három adat: szerző, címzett, időpont. A többi, mint kezdő és végző szavak, már másodrendű kérdés és inkább csak akkor van jelentősége, ha a levél írója vagy címzettje ismeretlen. Természetesen a *katalógus* még igen sok mindent feltüntethet: keltezés helyét, címzett lakhelyét, postai keletbélyegzőjét stb. Hiszen pl. ez utóbbi postatörténeti szempontból rendkívül becses lehet, mégsem gondoljuk, hogy a kutató munkájának ilyen mértékű megkönnyítése a könyvtáros dolga lenne. S főként mindez, hangsúlyozzuk, a *katalogizálás* és nem a *meghatározás* kérdése.

Az archivalisztika szempontjai után még meg kell emlékeznünk a diplomatika vonatkozásairól is. A kéziratár anyaga s maga az irodalmi levelestár anyaga ugyanis nemcsak egészen új és magyarnyelvű leveleket tartalmaz, hanem töménytelen sok latint is (és másnyelvűt), melyek történelmi szempontból legalább oly értékesek, mint a magyarok. „Második anyanyelvünk“ a mult század közepéig uralkodott szellemi életünkben s így nem csoda, ha a Széchényi-Könyvtár kéziratára olyan nagy tömegben tartalmaz ilyeneket (pl. KOVACHICH mintegy 12 kötet levele). Már pedig ezeknek a leveleknek egész rövidítésrendszere a középkor írására megy vissza. A kéziratár egész anyagának alapja a középkori. Kódexek éppen úgy föltételezik a latin nyelv és a paleográfia ismeretét, mint a későbbi XVI—XIX. századi latin levelek. Az átmenet észrevétlen és fokozatos s még legutolsó darabjaiban is sokat megőrzött a középkor hagyományából. A kéziratároshoz tehát ebben az esetben nem elegendő „a saját tudományos képzelete“,¹⁷ hanem ilyen irányú tudományos képzettségre is szüksége van.

¹⁷ Jóó id. m., 290. l.

Az irodalmi levelek feldolgozójának sem árt, ha a diplomatika és paleográfia problémáival is megismerkedik, mert hiszen irodalmi levél nemcsak a XIX. században volt, hanem sokkal korábban is. Például VERANCSICS ANTAL leveleit miért ne tartanók irodalmiaknak? A XVI. század leveleit pedig paleográfiai ismeretek nélkül még a legélénkebb fantáziával sem igen lehet elolvasni. Bizonyos alapismeretek, szakképzettség szükségesek ehhez, akkor még mindig marad elég tér, hogy a kéziratáros „vadászszenvedélyét“ necsak különböző „Lillák“ személyének tisztázása, hanem latinnyelvű rövidítések fölöldása tekintetében elégtse ki.

CSAPODI CSABA.

Könyvkiadók csalárdságai a XVIII. században. A XVIII. századi könyvkiadás történetéhez hasznos egykorú adatokat tartalmaz GEORG PAUL HÖNN coburgi városi tanácsnoknak *Betrugs-Lexikon* című könyve (2. kiadás, Coburg, 1761), amelynek a könyvtárosokra vonatkozó fejezetét folyóiratunkban már ismertettük. A könyvkiadással kapcsolatban elkövetett visszaélések összefoglalását a *Buchhändler betrügen* című fejezete adja. HÖNN könyve a német kiadókat leplezi ugyan le, de minthogy a XVIII. században hazánkban a magánkönyvkiadók és magánnyomdászok (LANDERER, TRATTNER, ROYER, STREIBIG, WEBER stb.) bevándorolt, vagy a német viszonyokkal ismerős hazai németek voltak, az alább ismertetendő kiadói családokat a magyarországi magánkönyvkiadónál is feltételezhetjük, annál inkább, mert adataink vannak rá, hogy egyes kiadói visszaéléseket a mi könyvkiadóink is valóban elkövettek.

HÖNN szerint a „*Buchhändler*“, akik alatt a kiadókat is kell értenünk, csalásaikat a következőképen űzik:

1. Ha egy másik könyvkereskedő kiadványait titokban utánnyomatják és hogy e saját kiadványaikat minél gyorsabban eladhassák, olcsóbban árúsítják, mint amennyiért a jogos kiadó tudja adni, s ezt azért tehetik, mert ők a szerzőnek nem fizetnek a könyvéért, mint a jogos kiadó. S minthogy ezért az ő kiadványuk jobban fogy, mint a jogos kiadóé, kárt okoznak neki.

2. Ha csonka (defect) könyveket adnak el tudatosan, s amikor a vevő felelősségre vonja őket, azzal a mentegetődzéssel állnak elő, hogy vagy a könyvkötőnél történt a csonkulás, vagy maga a vevő okozta azt, — s a hiányt nem pótolják.

3. Ha híres férfiakkal in Collegiis Academicis tartott előadásait lejegyeztetik s az előadó felülvizsgálata, sőt tudomása, engedélye nélkül kinyomatják, s hogy a gyanút elhárítsák magukról, idegen, vagy gyakran költött kiadó (erdichtete Verleger) nevét nyomtatják rá.

4. Ha régi, értéktelen könyveknek, amelyek nem kelnek, új címet adnak s hogy újakként hassanak, a széleit lereszelik, hogy a megbarnult papírszegélyt eltávolítsák és a könyv széle ismét fehér legyen.

5. Ha az újkiadású könyv évszámát meghamisítják olymódon, hogy újabb évszámot nyomtatnak legalább néhány száz példányára, — hogy mint új könyv érdeklődést kelthessen.